

ENO RAUD

ETTURID

ENO RAUD
ETTURID

kahe vaatuses

Dramatiseerija ja lavastaja **TAAGO TUBIN**
Kunstnik **KASPAR JANCIS**
Muusikaline kujundus **LAURI LÜDIMOIS** ja **TAAGO TUBIN**
Liikumisi juht **RAIDO MÄGI**
Valguskunstnik **MARI-RIIN PAAVO**
Etenduse juht **GERDA SÜLLA**

Helimeister **TÖNU SÄRKI**
Valgusmeister **MARI-RIIN PAAVO**
Lavameister **SIIM SAARSEN**
Kostümeerija **LIIA PRANTS**
Grimeerija **KATHARINE TOOMIK**

Dramatiseeringus on kasutatud tsitaate Albert Burmeistri „Malemängu õpperaamatust“ (1922) ja Paul Kerese ning Ivo Nei „Maleaabitsast“ (1969)

Muusikalises kujunduses on kasutatud Sergei Prokofjevi, Artur Rinne, Hans-Otto Borgmanni ja John Pori Orkestri, Izabella Urjeva, Martin Todsharow'i, Maria Fausti/Kira Skovi loomingut ja rahvalikke lugusid.

AVAMÄNG SEPTEMBER 1944
KESKMÄNG OKTOOBER 1944 – SEPTEMBER 1948
LÕPPMÄNG MAI 1949

Esietendus Ugala teatri väikeses saalis 27. aprillil 2019

Loominguline juht **Ott Aardam**
Teatrijuht **Kristiina Alliksaar**

*Nüüd on teised ajad. Natuke uut moodi on hirmudki. Kuid nad ei kao kunagi.
„Muudkui askeldavad, need kuradi sipelgad“*

Mihkel Raud, järelsõnast „Etturite“ kordustrükile, 2010

MÄNGIVAD

VALDUR Karl Robert Saaremäe (teater Must Kast)

AGU Martin Mill

HEIKI Ringo Ramul

MÄEMÕISA PEREMEES Aarne Soro

MÄEMÕISA PERENAINE Jaana Kena

SAIMA, NENDE TÜTAR Ilo-Ann Saarepera

AUGUST, NENDE POEG, SAIMA VEND Vallo Kirs

KÖNNUOTSA PEREMEES KAAREL Janek Vadi

SÕSTRAMÄE HELVE Laura Kalle

MAIMU Gerda Sülla

EINELAUAPIDAJA Jaana Kena

MIILITS Aarne Soro

PUNAVÄELANE ja **MALTSAAR** Vallo Kirs

KAMP KÜLAPEOL Siim Saarsen, Aarne Soro, Vallo Kirs, Jaana Kena

EINELAUALISED Gerda Sülla, Laura Kalle, Janek Vadi, Aarne Soro, Siim Saarsen

MUTIKE SIDEJAOSKONNAS Jaana Kena

ROMAANIST JA LAVASTUSEST

„Etturid“ esitati 1967. aasta romaanivõistlusele, kus see ei leidnud äramärkimist. Trükist ilmus romaan 1968. aasta sügisel, pärast Praha kevade sündmusi ja üsna vahetult pärast vene tankide sisseviimist Tšehhoslovakkiasse. Selline romaan poleks tohtinud ENSV-s ilmuda. Aga võib-olla just ainult sellel üürikesel ajahetkel, kui tsensorite peas valitses segadus, ta ilmuda saigi. Sest kohe keerati kraanid jällegi kinni. Muidugi oli võimalik vajadusel defineerida „Etturite“ peategelasi negatiivsete kangelasena ja seeläbi kogu vastupanuliikumist „õiges“ valguses näidata. Võib-olla legitimeeris Eno Raua kirjutatud võimu silmis ka tema isa Mart Raua hävituspataljonlase taust? „Võib-olla ei osatud noore lastekirjaniku teoses tonti näha isegi siis, kui see seal tegelikult olemas oli? Mida hirmsat üks „Sipsiku“, „Väikese motorrolleri“ ning „Helikopteri ja tuuleveski“ mees ikka kirjutada sai. „Etturid“? Muhe lugu ellutõusnud malendite seiklustest? Las ilmut! Mine võta kinni...“ (Mihkel Raua järelsõnast romaani kordustrükile 2010). Nüüdseks on romaanist ilmunud kordustrükk ja teos on ilmunud ka soomekeelsena, pealkirja all „Metsäveljet“. Mihkel Raua sõnul peab tõlkija Samuli Juvonen romaani vaimustavaks, soome hingele lähedaseks ja mõistetavaks.

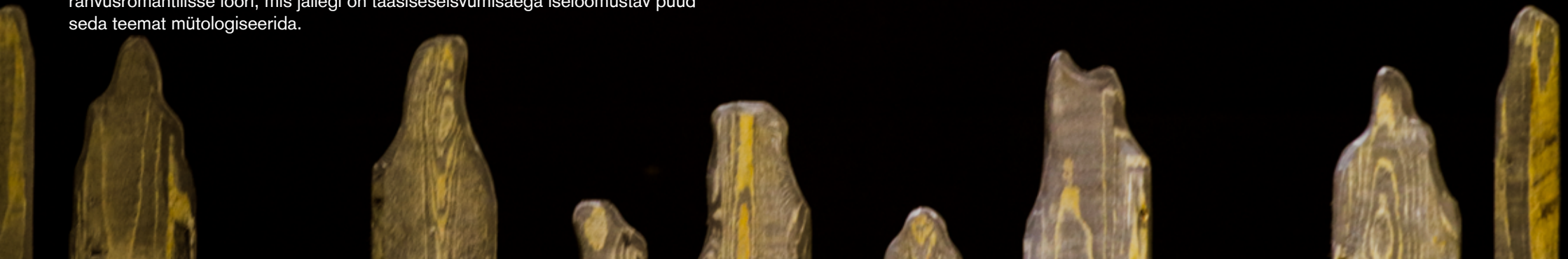
Kuigi romaan ilmus selleteemalise propagandakirjanduse kuldajal, ei ole Eno Raud lähtunud tollasest normist, milleks oli kindel vastandus – meie ja nemad, kus „meid“ tuli näidata positiivsena ja „neid“ negatiivsena. Kehtivaks ajaloonarratiiviks oli metsavendade kindel sidumine terava klassivõitluse ja olemusliku tapahimuga, nende nimetamine bandiitideks, kulakute käsilasteks, reeturiteks, kõrilõikajateks, fašistlikeks jäänusteks, endisteks SS-lasteks, hitlerlasteks jne. Näiteks metsavenna iseloomustus samuti 1968. aastal (sic!) ilmunud Malev Kitse romaanist. „Haanjamaa monumendid“: „*Bandiidil pole veendumusi, tal pole rahvast ega kodumaatunnet. Bandiit on kiskja.*“ Tsitaat iseloomustab hästi nõukogude propaganda püüdu demoniseerida metsavendi võimalikult ebainimlikeks. „Etturid“ annab seevastu üsna selgelt mõista, et selle, Eesti ajaloos vägagi traagilise peatüki põhjustajaks on nõukogude okupatsioonivõim oma riikliku terroriga. Samas on „Etturid“ vaba ka metsavendluse rüütamisest rahvusromantilisse loori, mis jällegi on taasiseseisvumisaega iseloomustav püüd seda teemat mütologiseerida.

„Oleviku huvi metsavendade vastu seisneb selles, et nende võitlus on kõige selgem tõend nõukogude võimu vastasusest Eestis. Nii said Eesti taasiseseisvudes metsavendadest vabadusvõitlejad, uue aja kangelased. Enese varjamise fakt ise muutus kangelasteoks ja vastuhakuks. Rahvuslik narratiiv on huvitatud kangelaslikust võitlusest, mitte kohanemise ja ka vastupanuga seotud hirmudest, alandusest ja süütundest, mis sisimas vormib meie tulevikku. Retoorika varjutab aga metsavendade läbielatud kogemuste keerulisuse ja nende lähedaste olevikku ulatuvad traumad. Minevikukummitused tekivad soovimatusest mäletada sündmusi, mis on ebameeldivad ja liiga keerulised. Rohkem kui vastupanust, eneseületusest ja kangelaslikkusest räägivad need kummitused meile surmahirmust, elujanust ja psüühilise kokkuvarisemise individuaalsetest kogemustest. Nad sunnivad meid loobuma oleviku vaatepunktist (rahvuslik narratiiv), minema ajas tagasi ja panema ennast nende meeste ja naiste olukorda, kes olid sunnitud valima metsavenna või nendega seotu elu. Standardid, mille järgi noid sündmusi saab mõõta ja hinnata, peavad olema laiemad kui ajaloolise uurimuse faktipõhine loogika või humanismi müüdid.“ (Eneken Laanes „Lepitamatud dialoogid“, 2009)

Üks lavastuse eesmärke ongi vaadelda ja uurida seda aega, mille kummitused meid siiamani jälitavad. Et mäletada ja mõista. Oma praegusest heaoluühiskonna positsioonist, kus päeva põletavaim küsimus võib olla see, kust saada head *caffè lattet*. Võrreldes seda tolle ajaga, mil võis saada kümme aastat sunnitööd selle eest, et kodus riulis oli jazziplaat („täna mängid saksofoni, homme reedad kodumaa“). Kuidas käituksime, kui satuksime samasugustesse oludesse? Ajaloolast Timothy Snyderit parafraseerides võiks küsida, kas tänapäeva inimesed ikka varjaksid metsavendi, teades, et viimaste leidmine võib lõppeda varjajate ja nende lähedaste surmaga?

Metsavendluse ajalugu koosneb paljudest individuaalsetest lugudest, mis kõigi oma detailidega ühte teosesse paratamatult ei mahu. Jutustada ei tule neid lugusid aga mitte selle pärast, et see kõik enam kunagi ei korduks, vaid selle pärast, et suure tõenäosusega see just kordub. Miks – sellele küsimusele vastamisel võivad need lood olla abiks.

Taago Tubin

Kolm. Sakimeest

Siis läksid kolm Sakimeest luurama

Ja tahtisid üht Hime tabada::

Need pärna all Hiuusid magama

:: Ja himeliste huumid seal näginad::

Ma nägin et huumes sealt põrse seest

:: Hiir hüllest nargas sealt minu seest::

Ja kui ta sealt põrse seest välja läks

:: Siis hakkas ta all püssiga plõks ja plõks::

Hiir nägin ma Hime maas siplema

:: Siis puhusid rõõmsasti farne kuu kuu::

Keel enne kui Jaagrid janna said

:: Oli Hime kuu jada ja tahtis juba läinud::

1953

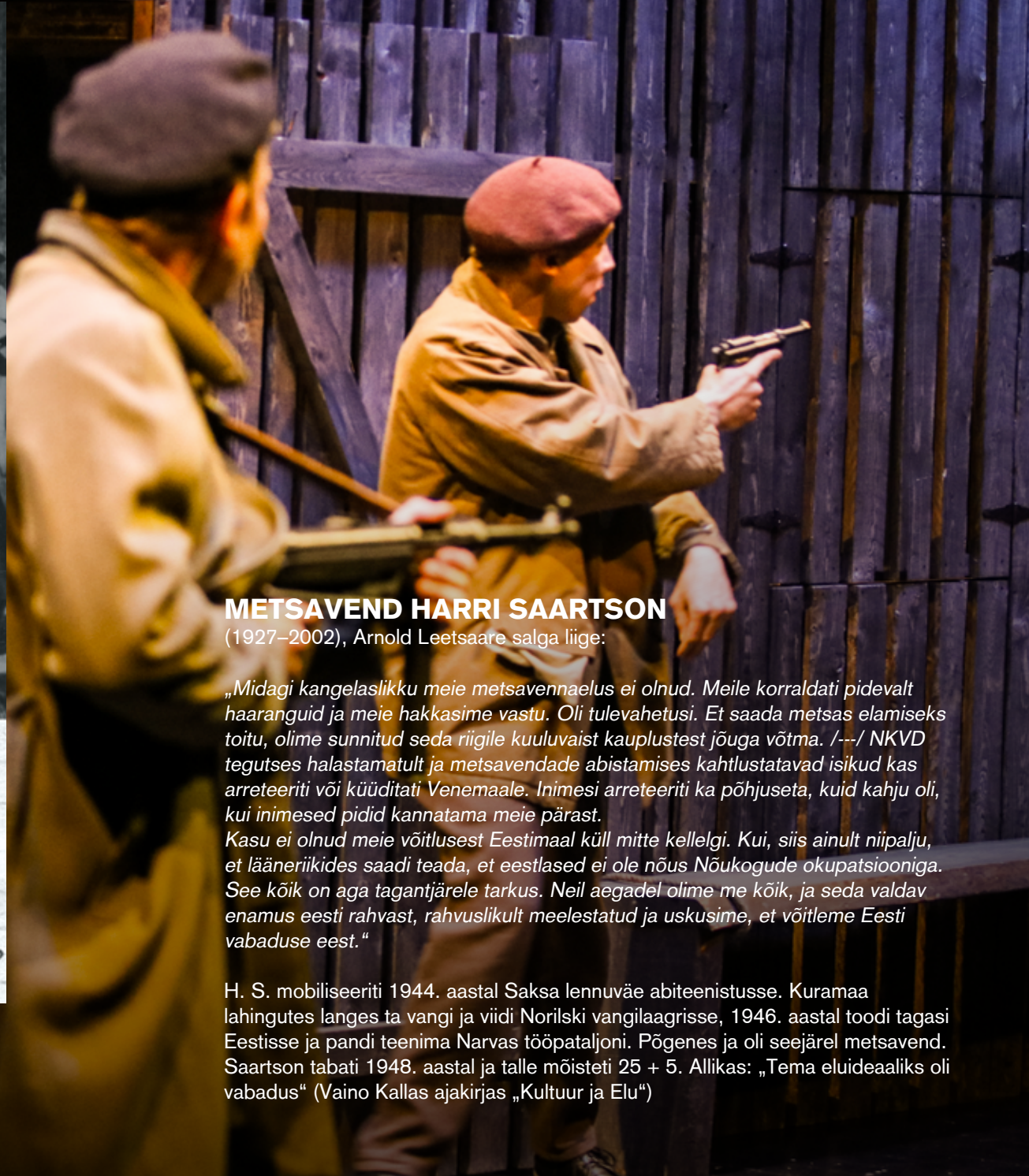
Metsavennad Aime Juga
ja Voldemar Juga Tapiku
metsas Jõgevamaal, 1953

1. Мамм Эдуард (убит)
 2. Ратиссте Марин (арест)
 3. Луур Борис (арест)
 4. Леетсаар Арнолд (арест)
 5. Саартсон Харри (арест)
 Задержанные ератдане

Arnold Leetsaare salk rekvireeritud
 veoautoga 1948. aastal, Harri Saartson
 paremalt esimene

METSAVEND HARRI SAARTSON

(1927–2002), Arnold Leetsaare salga liige:

„Midagi kangelaslikku meie metsavennaelus ei olnud. Meile korraldati pidevalt haaranguid ja meie hakkasime vastu. Oli tulevahetusi. Et saada metsas elamiseks toitu, olime sunnitud seda riigile kuuluvaist kauplustest jõuga võtma. /---/ NKVD tegutses halastamatult ja metsavendade abistamises kahtlustatavad isikud kas arreteeriti või küüditati Venemaale. Inimesi arreteeriti ka põhjuseeta, kuid kahju oli, kui inimesed pidid kannatama meie pärast.

Kasu ei olnud meie võitlusest Eestimaal küll mitte kellelgi. Kui, siis ainult niipalju, et lääneriikides saadi teada, et eestlased ei ole nõus Nõukogude okupatsiooniga. See kõik on aga tagantjärele tarkus. Neil aegadel olime me kõik, ja seda valdav enamus eesti rahvast, rahvuslikult meelestatud ja uskusime, et võitleme Eesti vabaduse eest.“

H. S. mobiliseeriti 1944. aastal Saksa lennuväe abiteenistusse. Kuramaa lahingutes langes ta vangi ja viidi Norilski vangilaagrisse, 1946. aastal toodi tagasi Eestisse ja pandi teenima Narvas tööpataljoni. Põgenes ja oli seejärel metsavend. Saartson tabati 1948. aastal ja talle mõisteti 25 + 5. Allikas: „Tema eluideaalsiks oli vabadus“ (Vaino Kallas ajakirjas „Kultuur ja Elu“)

Arnold Lindermann haarangu järel kuulihaavu ravimas, 1954

METSAVEND ARNOLD LINDERMANN

(1911–1989) juunis 1955:

„Elamine metsas, elamine eesmärgiga oma elu hoida ja end kaitsta ülevõimu vastu on väga suuresti erinev kõigist eluviisidest. Kes pole seda omal käel tundnud, sel ei ole temast veiksematki kujutlust. Tundub võimatuna kellelegi selgeks teha, kuidas see vaimselt ja füüsiliselt mõjub tervisele ja missuguste raskustega tuleb võidelda, et valmis saada kõigega, mis elu sinult nõuab, olgu hirm, vaev ja mure kui suur. /---/ Oleme tüdind kõige suuremas ulatuses. Kord oli meil kõigil kodu, mis meilt rööviti. See tõi läbielamusi, mille kirjeldamiseks ei ole mul sõnu. Kui inimesed, kes elavad väljas, mõistaksid meie elu 1/10 ulatuses, aga nad ei taipa sellest 1/100 osagi. /---/ Kui ma oleks kirjanik või vaimuanimene, siis kirjutaksin lugusid enda elu-olust, mis kogult vastaks piibli ulatusele. Kahjuks ei ole mul sellist andi.“

A. L. varjas end nii Saksa kui ka Vene mobilisatsiooni eest, legaliseerudes 1945. aastal. 1949. aasta küüditamise eest põgenes ta koos venna ja emaga metsa ja asus end uuesti varjama. Lindermann võeti kinni 26. aprillil 1957 Kurista metskonna Pendre vahtkonna metsavahi August Pärna poolt, kes talle uinutit sisse jootis. Karistuseks 25 + 5.

MÕISTED

SOOMEPOISID olid Eesti kodanikud, kes siirdusid Teise maailmasõja ajal üle lahe appi hõimuvendadele, et kaitsta nende vabadust Nõukogude Liidu vallutuskatsete vastu. Esimesed võitlejad läksid Soome juba aastatel 1939–1940, Talvesõja ajal. Enamus meestest põgenes aga Eestist Soome Jätkusõja ajal 1941–1944, kui siin oli juba Saksa okupatsioon. Põgenenutest suurem osa ei tahtnud teenida Saksa armees, kuid samas sooviti pidurdada Punaarmee tungimist läände. Soomepoisse oli kokku ligi 3400 meest. Neist enamik võitles Jalaväerügement 200 (JR200) ridades, kuid oli ka Soome mereväes ja kaugluures teenijaid. JR200 tuli 1944. aasta augustis tagasi Eestisse, et võidelda siin Punaarmee vastu. Kokku hukkus lahingutes ligikaudu 340 soomepoissi. Läände õnnestus pääseda ligi 1350 mehel. Järgnenud Nõukogude okupatsiooni ajal langes metsavennana, tapeti või hukkus vangistuses veel ligi 200 meest. Soomepoisid võitlesid, nagu nende deviis ütles: „Soome vabaduse ja Eesti au eest”.

Soomepoisid. Vasemalt esimene Karl Ehand. Sündis 1922. aastal. Saksa sõjaväes mai–juuli 1943, allohvitser. Soome armeesse 27.01.1944. Hiljem Eestis metsavend, Relvastatud Võitluse Liidu rühmaülem. Langes NKVD haarangus 1950. aastal.

PITKAPOISID olid Eesti vabatahtlikud, kes võitlesid 1944. aasta septembris admiral Johan Pitka ja tema abi, kapten Paul Laamanni moodustatud löögiüksuse koosseisus Punaarmee vastu. Väeosa sai nimeks Löögiüksus Admiral Pitka. Vormiliselt allus see 20. Eesti SS-diviisile, kuid sinna said vabatahtlikena astuda need, kes ei soovinud teenida või ei olnud teeninud Saksa üksustes, samuti mobilisatsioonist hoidujad ja Omakaitse liikmed. Üksusega liitusid paljud soomepoisid. Löögiüksus pidas 1944. aasta septembri lõpus kaitselahinguid pealetungiva Punaarmeega Harjumaal. Tuntumad neist toimusid Vaidas, Kosel, Kehras ja Raplas. Tallinna all oli pitkapoistel kokkupõrkeid ka taanduvate Saksa üksustega, kellelt üritati relvi ja varustust ära võtta. Pärast ebaõnnestunud lahinguid ülekaaluka Punaarmee vastu taanduti Läänemaale, kus üksus laiali lagunes. Järgnenud Nõukogude okupatsiooni ajal pitkapoisse represseeriti, eesotsas kapten Paul Laamanniga, kes lasti kohtuotsuse alusel 1946. aastal maha. Admiral Pitka saatuse on senini teadmata, oletatakse tema langemist Harju- või Läänemaal.

METSAVENNAD

Mõistet „metsavend“ kasutati Eestis tegelikult juba 19. sajandil mõisaorjuse eest varjunute kohta, samuti 1941. aasta sõjasuvel nõukogude võimu vastu võidelnud inimeste kohta. Rahval oli selgelt meeles aastatel 1940–1941 toimunud Nõukogude terror – arreteerimised ja massiküüditamine –, mis puudutas suurt osa elanikkonnast. Repressioonide kordumise hirmus ja sooviga vabaduse nimel võidelda asus tegevusse üle 15 000 metsavenna. Metsavendi oli kõigist ühiskonnakihtidest ja elualadelt – näitlejatest sõjaväelasteni.

Metsavendade eesmärk oli kaitsta iseennast ja oma perekondasid võõrvõimu vägivald eest ja taastada Eesti riiklik iseseisvus. Metsavennad ei uskunud, et okupatsioon jääb kestma. Pärast Teise maailmasõja lõppu loodeti 1941. aastal Lääneriikide ja Nõukogude Liidu vahel sõlmitud Atlandi Hartale, milles oli sõnastatud rahvaste õigus valida endale ise riigikord ning taastada ennesõjaaegsed riigipiirid. Kuni poliitilise olukorra selgimiseni pidid metsavennad keerulistes tingimustes ellu jääma ja olema valmis relvastatud võitluseks vabaduse eest. Sarnane vastupanu toimus ka teistes Nõukogude võimufääri sattunud Ida-Euroopa riikides.

Kui nõukogude võim käsitles metsavendi ühemõtteliselt bandiitide ja nõukogude võimu vaenlastena, kes tuli iga hinna eest likvideerida, siis 1994. aastal andis Eesti Vabariigi Riigikohus metsavendluse kohta omapoolse hinnangu: „Enda varjamine metsas oli võitluseks Eesti Vabariigi iseseisvuse eest ja Eesti rahvale tehtud ülekohtu vastu.”

Ülo Altermann konet puhastamas, taga vasakult Erich Teor, Voldemar Juga ja Elmar Martins Järvamaal Veskiaru metsas pärast laskeharjutust

NKVD

Lühend tuleb NSV Liidu repressiivse riigiorgani venekeelsest nimest *Народный комиссариат внутренних дел СССР*, eesti keeles SARK e Siseasjade Rahvakomissariaat. NSV Liidu NKVD asutati 1934. aastal. Asutus eksisteeris väikeste muudatustega 1946. aastani, mil selle funktsioonid jagunesid siseministeeriumi ja julgeolekuministeeriumi vahel. Viimases sai 1954. aastal NSV Liidu KGB. NKVD ajalooliseks eelkäijaks on 1917. aastal bolševike võimu kaitseks asutatud Tšekaa, mida juhtis kurikuulus Felix Dzeržinski.

NKVD tegevusväli oli väga lai – sellesse kuulus sisejulgeoleku ja avaliku korra tagamine, sotsialistliku ja riikliku omandi kaitse, piirivalve, vangilaagrite valve, tuletõrje jpm. Tegeldi ka välisluure, vastuluure ja poliitiliste vaenlaste ning riigivastaste „kahjurite“ otsimisega nii tsiviilsfääris kui ka sõjaväes. Lisaks sellele tegeles NKVD ka oluliste majandusasjadega. Rahvakomissariaadil olid eriti laialdased õigused riigi poliitiliste vastaste represseerimisel – NKVD tegeles jälitamise, uurimise, kohtumõistmise ja lõpuks ka kohtuotsuse täideviimise või süüdimõistetute töölerakendamisega. Perioodil 1921–1954 represseeris nõukogude võim NKVD ja tema eel- ning järelasutuste vahendusel dokumendipõhiselt u 3,8 miljonit inimest, kellest 643 000 hukati. Siia lisanduvad veel ka kohtuvälised repressioonid. NKVD-d on ajaloolased pidanud tema hilgeaegadel kogu Nõukogude riikliku süsteemi karkassiks ja tugitalaks.

Eestlastele sai NKVD laiemalt „tuntuks“ aastatel 1940–1941, kui see alustas Eesti Vabariigi seadusliku korra lammutamist. Lisaks 1941. aasta juuniküüditamisele ja poliitilistele arreteerimistele osales NKVD hulga inimsusevastaseid kuritegusid korda saatnud hävituspataljonide loomisel ning juhtimisel. Pärast II maailmasõda kandsid NKVD järelasutused, siseministeerium ja julgeolekuministeerium vastutust tsiviilelanikkonna küüditamise eest ning osalesid aktiivselt vastupanuvõitluse mahasurumisel.

PUNANE TERROR EESTIS 1940–1941 JA 1944–1953

Tegemist oli Nõukogude Venemaa juhtorganite poolt 1917. aastal algatatud ja hiljem Nõukogude Liidus ametlikult läbi viidud riikliku poliitikaga oma vastaste füüsiliseks ja vaimseks hävitamiseks. See jagunes kaheks suuremaks perioodiks: nn Lenini aeg (1917–1924) ja Stalini aeg (1929–1953). Eriti massilised repressioonid toimusid Nõukogude Liidus aastatel 1936–1938. Eestit on tabanud punane terror Vabadussõja ajal 1918–1919 ning kahel Nõukogude okupatsiooni perioodil 1940–1941 ja 1944–1953. Seoses Eesti okupeerimisega toimus aastatel 1940–1941 massilisi inimsusevastaseid kuritegusid, mille käigus arreteeriti ja hukati või suri vangistuses üle 6000 Eesti Vabariigi riigi- ja avaliku elu tegelase, sõjaväelase, talupidaja jne. Tuntuimaks hukkamispaigaks Eestis kujunes aprillist kuni augustini 1941 Piritä-Kosel endise pankuri Klaus Scheeli krundil paiknevate suvilate ala. Kokku leiti sealt 78 surnukeha. Suurt osa mõrvatuid oli eelnevalt piinatud, mõned neist olid maetud elusalt. Lisaks toimusid suuremad massimõrvad Tartu vanglas (193 hukatut), Kuressaare lossihoovis (95 hukatut) ja Torgu metsas Saaremaal (20 hukatut). 14.06.1941 toimus küüditamine, mille käigus viidi Siberisse üle 10 000 inimese, kellest paljud ka seal hukkusid. Teise, 1944. aasta sügisel alanud Nõukogude okupatsiooni ajal represseeriti Saksa ja

Soome armees ning Omakaitstes teeninuid, nende peresid ja toetajaid, talupidajaid, endisi Eesti riigitegelasi jne. Suurküüditamise käigus, 25. märtsil 1949 viidi Siberisse üle 20 000 inimese, kelle hulgast paljud ei jõudnud enam kunagi tagasi Eestisse.

25 + 5

Aastatel 1947–1954 ametlikult kehtinud kõrgeim karistumäär eriti raskete kuritegude eest NSV Liidus. See tähendas, et süüdimõistetu pidi täiskaristusena kandma 25 aastat sunnitöölaagris ning pärast seda elama 5 aastat sundasunikuna kindlaks määratud piirkonnas, enamasti Siberi aladel. Sellele võis lisanduda veel 5 aastat õiguste piiramist, mispuhul oli karistuse lühivalem $25 + 5 + 5$. Taoline karistus asendas enne 1947. aastat Nõukogude Liidus surmanuhtlust. Surmanuhtluse ajutine kaotamine polnud siiski mingi humaansusakt, vaid lähtus praktilisest vajadusest. Sõda oli põhjustanud NSV Liidule suuri inimkaotusi ja mahalaskmine oleks olnud lihtsalt orjatööjõu raiskamine – 25 aastat sunnitöölaagrit võimaldas aga vange kasutada majanduse taastamiseks ning sõjatööstuse arendamiseks. 1950. aastal kehtestati siiski „rahva tungival nõudmisel” mõnes kategoorias taas surmanuhtlus ning seda ka tagasiulatuvalt – nii eksisteerisid kõrgeimad karistumäärad mõnda aega paralleelselt ja võimaldasid repressiivorganitel tunnistuste väljapressimisel hirmutada mahalaskmisega.

Mõistete seletused pärinevad Jaak Pihlakult ja Martin Andrellerilt.

*Allikad: Eesti ajalugu. VI, Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Tartu: Ilmamaa, 2005
Mart Laar. Punane terror: Nõukogude okupatsioonivõimu repressioonid Eestis. Tallinn: Grenader, 2005*

„STALINLIKUD“ KATKUHAUAD

Katkuhaud kui 1940.–1950. aastate Eesti külas valitsenud inimsuhete ja -saatuste metafoor on tabav. Nõukogude võõrvõimu sunduse ja vägivalga hirmu ees tuli inimestel pidevalt määratleda oma asukohta vastupanu, kohandumise ja anastajatega koostöö skaalal, kus kõikvõimalikud seosed külaelanike, metsavendade, okupatsioonivõimu ja selle salaagentide vahel olid äärmiselt keerukad ning sageli vastuolulisedki. Nii nagu õud avatud katkuhaudadest puhkeda võivate uute epideemiate ja surma ees, saadab abstraktne hirm ka neid inimesi, kes asuvad üksikasjalikult uurima iseenda (perekonna) ajalugu. Sealt paljastuv pilt ei pruugi olla sugugi meeldiv ning minevikus rasketel aegadel pelgalt eluspüsimiseks langetatud otsused võivad tänapäeva kontekstis tunduda lausa eemaletõukavad. Ene Mihkelson on ühes usutluses võrrelnud seda 20. sajandi müütilist katkuhauda Pandora laekaga.

1944. aastal algas Eestis teine Nõukogude okupatsioon. Moskva nõudis kiiresti ettekandeid, milline on vastupanuliikumise ulatus ja kes ennast metsades varjavad. Et selgitada „banditismi“ tekkelugu, visandasid Eesti NSV julgeolekuorganid skeemi: Kaitseliit – metsavennad – Omakaitse – metsavennad. Lahtiseletatult tähendas see, et 1941. aastal sõja puhkedes otsustasid endised Kaitseliidu liikmed alustada relvastatud võitlust nõukogude võimu vastu, moodustades nõnda metsavendade liikumise. Metsavennad liitusid siia jõudnud sakslastega ja võitlesid koos taganeva Punaarmee vastu. Saksa okupatsiooni ajal moodustati metsavendluse alusel Omakaitse. 1944. aastal löid Omakaitse liikmed taas metsavendade salgad. Hiljem liitus metsavendadega veel arvukalt Saksa armees teeninud eestlasi. Üldistus oli tšekistlikult vulgaarne, kuid 1944. aastat silmas pidades mitte täiesti vale. Sõjajärgsete aastate relvastatud vastupanugruppide algse tuumiku moodustasid tõepoolest Omakaitstes ning Saksa ja Soome sõjaväes teeninud mehed, kellest omakorda suur osa olid endised kaitseliitlased.

Metsadest kaitset otsivate inimeste hulk muutus aga nõukogude võimu vägivalategude tõttu üha kirevamaks ja arvukamaks. Kokku osales Eesti metsavendluses erinevatel hinnangutel 16 000–30 000 inimest. Lisaks sõjalise hariduse ja kogemusega meestele, kes langetasid teadliku otsuse jätkata võitlust Eesti vabaduse eest, valisid metsaelu ka tuhanded tavalised inimesed, relvastamata tsiviilisikud. Mälestused Eesti Vabariigi hävitamisest ja järgnenud repressioonidest olid veel värsked ning jutud uutest vangistamistest ja küüditamistest liikusid kulutulena pealetungiva Punaarmee ees. Palju oli neid, kes otsustasid esmalt rinde ülemineku ajaks ning seejärel kuni olukorra selginemiseni oma kodu maha jätta. Metsavendlus rajanes eeskätt lootusel, et Nõukogude okupatsioon on lühiajaline nähtus ning peagi Punaarmee taandub või jätkub sõda seekord NSV Liidu ja lääneriikide vahel. Usk, et Eesti Vabariiki on võimalik

üsna pea taastada, ei kadunud. Loodetud välisabi jäi aga tulemata ja nõukogude võim alustas laiaulatuslikke operatsioone metsavendade, nende abistajate ja perekondade vastu.

Vastupanu tasulülitamine oli ka 1949. aasta märtsiküüditamise peaeesmärk. Isegi Venemaa välisministeerium teatas 2002. aastal, et „erioperatsioon Priboi“ oli seotud „fašistide ja metsavendade terroristlike bandiitlike formeeringute abistajate vastaste meetmetega.“ Arvestades, et enamik 1949. aastal küüditatud olid naised, lapsed ja vanurid, on selline põhjendus 21. sajandi kohta äärmiselt jõhker, kuid jällegi oma küünilise tõeteraga. Vahetult pärast küüditamist metsavendade hulk uute varjajate arvel küll kasvas, kuid uue küüditamise hirmus edenenud sundkollektiviseerimine tõi taluperedesse toidunappuse. Üldises puuduses ei olnud võimalik toetada ka metsavendlust, mille järgnev kiire langus oli paratamatu.

1953. aastaks (ja vägagi jõuliselt ka just sellel aastal) suutis nõukogude võim Eestis põhilise aktiivse relvastatud vastupanu maha suruda. NKVD organite andmeil tapeti aastatel 1944–1953 vastupanuliikumise hävitamise käigus 1495, vangistati 9921 ja „legaliseeriti“ 5255 inimest. Tegelikult ei saa vähemalt esimestel sõjajärgsetel aastatel tšekistide arvepidamist usaldada, enamasti maeti tapetud metsavennad kõrvalistes kohtades nimetutesse haudadesse. Tapetute hulka tuleb arvata ka vangistuses hukkunud või hukatud, keda ajaloolaste hinnangul võib olla vangistatutest ligi pool.

Enamasti tegutsesid Eesti metsavennad väikeste viie-kuueliikmeliste salkadena, varjates end oma kodukandis, kus oli võimalik saada toidu- ja rõivaabi sugulastelt. Eluspüsimiseks rööviti kooperatiivipoode, meiereisid ja teisi riiklikke ettevõtteid. Seda tõlgendati võõrvõimu vara sundvõtmisena ja üldjoontes on selle tõlgendusega nõustunud ka Riigikohus. Nõukogude võimuorganid omakorda kasutasid neid rünnakuid, et esitleda metsavendi kui tavalisi bandiite ja vargaid. Maal külainimeste seas olid aga metsavendade isikud ja igaühe varjamise põhjused põhiliselt teada, nõnda et sedalaadi propagandal seal suurt mõju olla ei saanud. Et suuremate Nõukogude armeeüksuste ja julgeolekuvägede vastu jäi metsavendadel jõudu väheks, rünnati kohalikke võimuesindajaid (sh julgeolekutöötajaid) ning aktiivsemaid kollaborante. Nõukogude võim liigitas sellised väljaastumised terrorismiks. Ainuüksi 1945. aasta jooksul registreeris NKVD Eestis 340 metsavendade rünnakut ehk nn banditismiilmingut, sealhulgas 126 „terrori-“ ja 7 „diversiooniakti.“

Ajaloolased Martin Arpo ja Pearu Kuusk
Lühendatult järelsõnast Ene Mihkelsoni romaanile „Katkuhaud“ (2007)

Song for Maria
(Shov/Faust)

Bring me, bring me not
Bring me, bring me love
Oh, submissive mother, I forgive you
Bring me, bring me some,
Bring me, true me home.
Oh, submissive country, I forgive you
Cry, cry, rid yourself of this
Cry, cry, put your weapons down and forgive
Sing me, sing me songs
Of people I forgot
Sing me songs so I shall I remember
Sing me, sing me songs
Sing me songs of love
All I left behind is within me

Metsavendade maakondadevahelise malevõistluse diplom 6. juulist 1948.
Võistluse võitja Leonid Melts arreteeriti 14.01.1950, ta sai 25 + 5. Vabanes 1956.
aastal. Diplomi originaal asub KGB arhiivis, Meltsi jt nn kriminaaltoimikus.

Lavastusala juht **PAUL VESTER**
Kostüümiala juht **LILY KRAAV**
Grimmiala juht **ÜLLE KONOVALOV**
Tehnikajuht **HARLET ORASMAA**
Lavatehniline juht **MARTIN NIKLUS**
Kunstnikud-dekoraatorid **TAIMI PÕLME, EVE KOMISSAROV**
Kostüümimeistrid **LILY KRAAV, TIJU PALMISTE, VIIVE TÕLPUS**
Tislerid **PEETER RASKA, RIHO OTSMA**
Metallitööde meister **JÜRI IGNATENKO**

Finantsjuht **HELLE KONTS**
Haldusjuht **KAIDO KIVIPÕLD**
Teenindusjuht **ELERI HELIMETS**
Turunduse ja avalike suhete juht **MARI NURK**
Korraldusjuht **HEIGO TEDER**
Müügijuht **KÄTLIN SUMBERG**
Trupijuht **KARL KENA**
Majakunstnik **EVE VALPER**
Dramaturgid **LIIS AEDMAA ja LAURA KALLE**
Muusikajuht **PEETER KONOVALOV**

Kavalehe koostajad **TAAGO TUBIN ja LAURA KALLE**
Kavalehe kujundus **JANNO SAFT ja HEIGO TEDER**
Kavalehe fotod **RIIGIARHIIV, ERAKOGUD, HEIGO TEDER**
Plakatifoto **GABRIELA LIIVAMÄGI**
Plakati kujundus **ELINA KASESALU**

Plakatikujundus on inspireeritud Andrzej Wajda filmi „Tuhk ja teemant“ plakatist

Teater ja trupp tänavad: Martin Algu, Martin Andreller, Tiit Aleksejev, Jaak Pihlak

Toetajad: Kultuuriministeerium, Eesti Etendusasutuste Liit, Nordecon,
Prike, VMT Tehased, Puidukoda, MyFitness

